

MIROŚLAW KUCZKOWSKI* – PELPLIN

**TERCJARZE ŚW. FRANCISZKA Z ASYŻU
W DIECEZJI CHEŁMIŃSKIEJ I GDAŃSKIEJ
OD POŁOWY XIX WIEKU DO 1992 ROKU**

**THE TERTIARIES OF ST. FRANCIS OF ASSISI
IN THE DIOCESE OF CHEŁM AND GDAŃSK –
FROM THE MID-NINETEENTH CENTURY TO 1992**

Abstract

The present study attempts to show the movement of the Tertiary in two of the dioceses: Chełm and Gdańsk. The chronological range of the work covers the period between the second half of the nineteenth century up to the twentieth century, when in 1992 the Polish church was administratively reorganised.

The Third Order of Saint Francis from Assisi, nowadays known as the Franciscan Lay Order, has existed since the eighth century. Its basis has been penitential movements. The influence of Francis of Assisi together with his followers made the penitential groups more secular. In the Third Order there were people of various alliances, clergy, kings, the poor and the rich. Over the centuries, the Church has recognised almost 300 Tertiaries.

The Franciscan Tertiary has been active in Pomerania for many centuries. One of the first congregations of the Third Order of Saint Francis of Assisi in Chełm diocese was the community from Wejherowo (1862) and the first community from The Free City of Gdańsk (before the Gdańsk diocese was established) was the congregation at Holy Trinity Parish in Gdańsk Oliwa.

The most dynamic time for the development of the Tertiary movement was the interwar period (1918-1939). After World War II the movement weakened, one reason for it being the greater power of the communists relative to that of the Church in Poland.

* Mirosław Kuczowski – dr historii Kościoła
e-mail: mir.kuczowski@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8799-3786>

After the Polish Church was reorganised in 1992, the Tertiary congregations of the former Chełm diocese were included in the Archdiocese of Gdańsk, the diocese of Pelplin and the diocese of Toruń. Nowadays the tertiary communities belong to the Gdańsk Region of the Franciscan Lay Order.

Keywords: Church; congregation; community; diocese; Franciscan; penitential group; Pomerania; Tertiary; The Third Order of Saint Francis of Assisi

Translated by Adrian Koszałka

Wprowadzenie

Tercjarze (łac. *ordines tertii*) to członkowie stowarzyszeń związanych z duchowością zakonów regularnych i prawnie im podległych¹. Nazwa trzecie zakony (świeckie zakony)² określa struktury tercjarzy zwanych franciszkanami świeckimi, dominikanami świeckimi, karmelitami świeckimi itp. Od XIII wieku ich liczba dynamicznie wzrastała, „żaden jednak znaczeniem i zasięgiem nie dorównał trzeciemu zakonowi św. Franciszka”³.

Trzeci Zakon św. Franciszka z Asyżu, obecnie zwany Franciszkańskim Zakonem Świeckich, istnieje od prawie ośmiu wieków (1221)⁴. Fundamentem dla niego były ruchy pokutne, już wcześniej istniejące. W początkowym czasie również Franciszek i jego bracia, zanim otrzymali zatwierdzenie swojej reguły, nazywali się „pokutnikami z Asyżu”⁵. O powstającym ruchu napisał w 1228 roku Tomasz z Celano w *Życiorysie I* (1 Cel 37)⁶.

Franciszkański Zakon Świeckich obfituje w licznych świętych i błogosławionych. Na przestrzeni wieków Kościół wyniósł na ołtarze prawie trzystu tercjarzy, a w Stolicy Apostolskiej prowadzone są dalsze procesy sług Bożych⁷. Z tego grona pochodzi wielu założycieli zgromadzeń zakonnych i stowarzyszeń. W szeregi Trzeciego Zakonu wstępowali ludzie różnych stanów: duchowni, królowie, bogaci i biedni⁸. Tercjarze posiadali strój zakonny, którego opisy możemy spotkać w brewiarzykach Trzeciego Zakonu⁹.

¹ T. Wytrwał, *Zakony Trzecie*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XX, red. E. Gigilewicz, Lublin 2014, kol. 1196.

² *Brewiarzyk dla członków Trzeciego Zakonu Najśw. Marji Panny z Góry Karmelu i św. Matki Teresy*, Kraków 1929, s. 3; *Brewiarzyk Trzeciego Zakonu Świętego Ojca Dominika*, Kraków 1921, s. 139-149.

³ H. Holzapfel, *Podręcznik historii Zakonu Braci Mniejszych*, Kraków 2012, s. 524.

⁴ A. Brandl, *Der Dritte Orden hl. Franziskus von Assisi*, w: *St. Franziskus 1226-1926*, München 1926, s. 75-81.

⁵ L. Iriarte, *Historia franciszkanizmu*, Kraków 1998, s. 502.

⁶ *Wczesne źródła franciszkańskie*, t. 1, red. S. Kafel, Warszawa 1981, s. 42.

⁷ M. Kuczowski, *Tercjarze św. Franciszka z Asyżu*, Pelplin 2014, s. 375-388; Iriarte, *Historia*, s. 570.

⁸ A. Gemelli, *Franciszkanizm*, Warszawa 1988, s. 91-93; *Zakony franciszkańskie w Polsce*, t. I, cz. 1, red. H. Gapski, C.S. Napiórkowski, Niepokalanów 1998, s. 54.

⁹ *Brewiarzyk Trzeciego Zakonu Świętego Ojca Franciszka*, Kraków 1887, s. 105-110.

Tercjarstwo franciszkańskie na Pomorzu istnieje już od kilku wieków. W opracowaniu zostanie ukazany ruch tercjarski w dwóch dawnych diecezjach – chełmińskiej¹⁰ i gdańskiej. Zakres chronologiczny rozważania obejmuje okres od połowy XIX wieku do 1992 roku, kiedy dokonano reorganizacji administracyjnej Kościoła w Polsce.

O zakładaniu wspólnot

Decyzją legata papieskiego Wilhelma z Modeny dnia 28 lipca 1243 roku powołano diecezję chełmińską¹¹, zaś diecezję gdańską Stolica Apostolska erygowała bullą *Universa Christi Fidelium cura* z 30 grudnia 1925 roku. Wcześniej w Wolnym Mieście Gdańsku została 21 kwietnia 1922 roku utworzona administracja apostołska, a do tego czasu jej wierni terytorialnie przynależeli do dwóch diecezji – chełmińskiej i warmińskiej¹².

Z dniem 25 marca 1992 roku papież Jan Paweł II bullą *Totus tuus Poloniae populus* dokonał reorganizacji administracyjnej Kościoła w Polsce. W wyniku zmian m.in. utworzono metropolię gdańską, w skład której weszły: archidiecezja gdańska oraz diecezje pelplińska i toruńska, a tym samym po 749 latach diecezja chełmińska przestała istnieć.

Czas powstawania pierwszych wspólnot tercjarskich na Pomorzu przypadł na połowę XIX wieku, a był to okres zaborów, kiedy Kościół katolicki na ziemiach polskich przeżywał różne ograniczenia, kasaty i prześladowania. Szczególnie doświadczony został Kościół w zaborze pruskim.

W historii zakładania świeckich wspólnot franciszkańskich istotną rolę odegrała „sieć” klasztorów I zakonu franciszkańskiego. W Polsce pierwsze klasztory franciszkańskie powstały we Wrocławiu i Opolu (1236), a kolejny w Krakowie (1237). Początkowo najwięcej zostało zlokalizowanych w południowej części Polski¹³, co zdecydowanie przeniosło się na liczbę kongregacji tercjarskich.

W okresie zaborów franciszkanie ucierpieli znacząco w swoim rozwoju. Oddzielano niektóre klasztory od ich prowincji macierzystych, dokonywano kasat konwentów¹⁴ oraz wprowadzano ustawy państwowe, nie licząc się z prawem zakonnym i kościelnym¹⁵.

Po reformie reguły Trzeciego Zakonu (1883) przez Leona XIII nastąpiło przebudzenie w ruchu tercjarskim. Do 1882 roku wiadomo było, iż w Polsce istniały

¹⁰ M. Kuczkowski, *Tercjarze św. Franciszka z Asyżu w diecezji chełmińskiej*, „Studia Pelplińskie”, 44 (2011) s. 301-322.

¹¹ A. Radziwiński, *Wokół początków diecezji chełmińskiej*, „Zapiski Historyczne”, 61 (1996) z. 2-3, s. 7-12; *Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny*, Pelplin 1928, s. 15 (podaje się datę 29 lipca 1243 roku).

¹² A. Baciński, *Gdańska diecezja*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. V, red. J. Misiurek, Lublin 1989, kol. 919.

¹³ *Zakony franciszkańskie*, s. 380-381: mapa 1-2.

¹⁴ D. Synowiec, *Franciszkanie w Polsce 1772-1970*, w: *Zakony św. Franciszka w Polsce w latach 1772-1970*, cz. 2, Warszawa 1978, s. 12-25.

¹⁵ K. Grudziński, *Prowincje i klasztory*, w: *Zakony św. Franciszka w Polsce w latach 1772-1970*, cz. 3, red. J. Bar, Warszawa 1978, s. 19-36.

kongregacje tercjarzkie w 59 miejscowościach, choć nie znano liczby tercjarzy¹⁶. W 1926 roku znaczącymi w Polsce pod względem liczby tercjarzy diecezjami były: krakowska, podlaska i przemyska, a najwięcej kongregacji znajdowało się w diecezji sandomierskiej (168). W tym czasie tercjarze franciszkańscy byli obecni w każdej diecezji¹⁷.

W drugiej połowie XIX wieku i na początku XX wieku w duszpasterstwie pojawiły się nowe metody pracy z wiernymi. Jedną z nich było wykorzystywanie prasy, w tym czasopism tercjarzkich¹⁸. W Polsce w okresie międzywojennym wydawano kilkanaście tytułów takich periodyków¹⁹. Czasopisma odegrały dużą rolę w pogłębianiu wiedzy o tercjarstwie franciszkańskim. Zawarte w nich informacje do dzisiaj są często jedynym źródłem o poszczególnych kongregacjach Trzeciego Zakonu, „(...) ponieważ archiwa tercjarzkie dotyczące okresu międzywojennego w Polsce w zasadzie nie istnieją, chyba wyjątkowo szczątkowe akta jednej czy drugiej kongregacji”²⁰. Jedną z nielicznych kongregacji z dawnej diecezji chełmińskiej posiadających najważniejsze dokumenty dotyczące funkcjonowania wspólnoty był Trzeci Zakon z Sierakowic²¹.

Tercjarze w diecezji chełmińskiej

Jedną z pierwszych kongregacji Trzeciego Zakonu św. Franciszka z Asyżu w diecezji chełmińskiej była wspólnota z Wejherowa, istniejąca już w 1862 roku²², kolejna funkcjonowała przy kościele pw. św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty w Chełmnie (założona w 1865 roku)²³. Innymi kongregacjami były wspólnoty ze Starogardu Gdańskiego (1886) i Kościerzyny (1892)²⁴.

Szczególny rozwój ruchu tercjarzkiego nastąpił w latach 20. XX wieku, kiedy kongregacje zakładano przy parafiach. W 1925 roku funkcjonowało ich już 39²⁵,

¹⁶ *Rzut oka na rozwój III Zakonu św. O. Franciszka w Polsce*, „Wiadomości Tercjarzkie”, 1927, nr 1, s. 8.

¹⁷ M. Kuczkowski, *Dzieje Trzeciego Zakonu św. Franciszka z Asyżu na ziemiach polskich w latach 1918-1939 w świetle czasopism tercjarzkich*, Pelplin 2010, s. 158-159.

¹⁸ A. Pańczak, *Historia III Zakonu Franciszkańskiego*, Warszawa-Woźniki 2015, s. 245-246.

¹⁹ Kuczkowski, *Dzieje*, s. 10-17.

²⁰ R. Prejs, *Recenzja*, „Studia Franciszkańskie”, 20 (2010) s. 460-463.

²¹ W zasobach dokumentacji Franciszkańskiego Zakonu Świeckich w Sierakowicach znajdują się: *Księga dochodów i wydatków Zgromadzenia III Zakonu św. Franciszka w Sierakowicach*, *Księga protokolarna kongregacji III Zakonu św. Franciszka w Sierakowicach*, *Składki miesięczne i kwartalne Zgromadzenia III Zakonu św. Franciszka w Sierakowicach*, *Trzeci Zakon św. Franciszka w Sierakowicach 1927 (Przyjęci do oblóczyn)*, *Spis Profesów III Zakonu św. Franciszka w Sierakowicach 1927*.

²² C. Bogdalski, *Pamiętnik Ogólnopolskiego Kongresu tercjarzkiego odbytego w Krakowie z okazji 700 letniego Jubileuszu założenia III Zakonu św. O. Franciszka 1221-1921*, Częstochowa 1922, s. 287: „Wejherowo dyec. chełmińska datuje III Zakon od r. 1862 a może i dawniej, gdyż rezydowali tu oo. Reformaci i niezawodnie III Zakon szerzyli”.

²³ *Nekrologija*, „Echo Trzeciego Zakonu Św. O. Franciszka”, 1883, nr 2, s. 6; *Diecezja chełmińska*, s. 142: „III Zakon założony w 1865 r.”.

²⁴ M. Granowa, *Kościerzyna*, „Szkola Seraficka”, 1937, nr 3, s. 93.

²⁵ *Z życia tercjarzkiego na Pomorzu*, „Szkola Seraficka”, 1926, nr 12, s. 27.

a w roku następnym – 42. W tym czasie tercjarze obecni byli w 16% parafii diecezji chełmińskiej²⁶. W 1937 roku Trzeci Zakon w diecezji chełmińskiej liczył 3185 członków, w tym 2780 siostr i 405 braci²⁷, a w 1938 roku ruch tercjarzski skupiał się w 67 kongregacjach²⁸.

Liczba osób w poszczególnych kongregacjach była zróżnicowana, najczęściej liczyły one po ok. 100 członków. Jednak istniały wspólnoty znacznie przekraczające tę średnią. Do takich należała m.in. kongregacja ze Starogardu Gdańskiego, licząca w 1927 roku 400 tercjarzy²⁹.

W latach 30. XX wieku nastąpił znaczny wzrost liczebny tercjarzy we wspólnotach. Kongregacje, które liczyły ok. 200 członków, nie były rzadkością. Mężczyźni stanowili w nich ok. 10% stanu osobowego³⁰. Asystencję duchową sprawowali głównie zakonnicy z Prowincji Wniebowzięcia NMP Zakonu Braci Mniejszych w Katowicach (Jan Adamski, Kapistran Holte, Grzegorz Moczygęba), a tylko w kilku wspólnotach ojcowie z Prowincji Warszawskiej Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów (m.in. Krescenty Haszyc)³¹.

Kongregacje tercjarzkie w diecezji skupiała Rada Diecezjalna Trzeciego Zakonu, na której czele stał dyrektor, mianowany przez biskupa ordynariusza. Posiadał on uprawnienia od przełożonych I zakonu. W diecezji chełmińskiej diecezjalnymi dyrektorami byli: ks. Franciszek Różyński – do listopada 1925 roku³², ks. Jan Krysiński – do 1927 roku³³ i ks. dr Kazimierz Bieszk – do października 1938 roku³⁴. Po II wojnie światowej dyrektorem diecezjalnym Trzeciego Zakonu w latach 1948-1967 był ks. Alojzy Karczyński³⁵.

Funkcjonowanie i rozwój wspólnot w rzeczywistości zależały od dyrektorów kongregacji Trzeciego Zakonu. Byli nimi proboszczowie lub administratorzy parafii, a tylko niekiedy wikariusze parafialni. Do ich obowiązków należało m.in. zwoływanie zebrań miesięcznych, przyjmowanie do nowicjatu, przyjmowanie profesji, prowadzenie formacji czy składanie sprawozdań rocznych do Rady Diecezjalnej i do I zakonu. Niektórzy z księży dyrektorów byli również tercjarzami franciszkańskimi. Do tej grupy z diecezji chełmińskiej należeli m.in.: ks. Antoni Henryk Szuman, ks. Bernard Łosiński, ks. Antoni Arasmus i ks. Konstantyn Krefft,

²⁶ *Rzut oka na rozwój III Zakonu św. O. Franciszka w Polsce*, s. 16.

²⁷ J. Walkusz, *Duchowieństwo katolickie diecezji chełmińskiej 1918-1939*, Pelplin 1992, s. 289.

²⁸ Liczba kongregacji została podana na podstawie informacji zamieszczonych w ówczesnych czasopiśmie tercjarzskich.

²⁹ *Diecezja chełmińska*, s. 579.

³⁰ Kuczkowski, *Dzieje*, s. 159.

³¹ Imiona i nazwiska zakonników znajdują się w wykazie kongregacji zamieszczonym poniżej. W przypadku, gdy nie podano asystenta, można przyjąć, iż ten sam zakonnik odwiedzał również okoliczne kongregacje.

³² *Różyński*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1925, nr 12, s. 747.

³³ U. Byszkowska, *Sierakowice*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1930, nr 12, s. 717.

³⁴ *Do Tercjarzy diecezji Chełmińskiej*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1928, nr 11, s. 704; Walkusz, *Duchowieństwo*, s. 288-289.

³⁵ H. Mross, *Ks. Alojzy Wojciech Karczyński (1892-1967)*, w: *Księga jubileuszowa 350 lat Włóczyńskiego Seminarium Duchownego w Pelplinie*, red. A. Nadolny, Pelplin 2001, s. 518-519.

obecnie włączeni do grona męczenników polskich okresu II wojny światowej w prowadzonym przez diecezję pelplińską procesie beatyfikacyjnym³⁶.

Od 1939 roku liczba kongregacji zaczęła się zmniejszać, a wpływ na ten stan rzeczy miały różne czynniki, m.in. II wojna światowa czy też zaniechanie pracy nad wspólnotami tercjarскими znajdującymi się daleko od klasztorów. Innym ważnym powodem był stosunek władzy ludowej do Kościoła w Polsce.

Po reorganizacji administracyjnej Kościoła w Polsce (1992) wspólnoty tercjarские dawnej diecezji chełmińskiej znalazły się w granicach archidiecezji gdańskiej (5), diecezji pelplińskiej (7) i diecezji toruńskiej (7)³⁷. Obecnie należą one do Regionu Gdańskiego Franciszkańskiego Zakonu Świeckich.

WYKAZ KONGREGACJI³⁸

Borzyszkowy – założona 26 czerwca 1926 roku, w 1927 roku liczyła 84 tercjarzy.

Brodnica – założona w 1926 roku, w 1927 roku liczyła 30 tercjarzy.

Brusy – założona 16 grudnia 1921 roku, w 1924 roku liczyła 118 osób (115 kobiet i 3 mężczyzn), dyrektorem kongregacji był ks. B. Grüning, proboszcz parafii³⁹.

Brzeźno – założona w 1927 roku.

Chełmno – założona w 1865 roku. W 1883 roku po rekolekcjach w klasztorze Sióstr Miłosierdzia w Chełmnie 115 kobiet złożyło profesję. Na przełożoną kongregacji wybrano Marię Szubert, a dyrektorem został ks. Anioł [Aleksander] Okoniewski⁴⁰. Opiekę duchową prowadzili oo. kapucyni, a asystentem został K. Haszyc OFMCap⁴¹. W 1927 roku liczyła 148 tercjarzy, a dyrektorem w 1935 roku był ks. Marian Drapiewski⁴².

Chełmża – założona w 1922 roku. W 1927 roku liczyła 70 tercjarzy. Dyrektorem był ks. Józef Szydzik⁴³, a przełożoną Febronja Majewska⁴⁴. Następną przełożoną została Anastazja Lewandowska. W 1934 roku odbyły się rekolekcje prowadzone przez Norberta Uljasza OFM. Po nich utworzono męski oddział Trzeciego Zakonu⁴⁵.

Chmielno – założona 8 lutego 1925 roku. Kanoniczne erygowanie wspólnoty odbyło się 24 września 1926 roku, a za patronkę kongregacji obrano św. Klarę. Tercjarze ufundowali figury: św. Franciszka z Asyżu, św. Antoniego z Padwy

³⁶ W. Mazurowski, W. Węckowski, *Zginęli za wiarę*, Pelplin 2011, s. 25-83.

³⁷ Rada Regionu Gdańskiego, *Składki Wspólnot FZŚ (2007-2010) Regionu Gdańskiego*.

³⁸ Część danych dotycząca daty założenia i liczby tercjarzy pochodzi z: *Diecezja Chełmińska*, Pelplin 1928. Informacje o niektórych kongregacjach wzbogacono o dane z czasopism tercjarских.

³⁹ *Brusy*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O. Franciszka Serafickiego”, 1925, nr 9, s. 569.

⁴⁰ H. Mross, *Słownik biograficzny księży diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821-1920*, Pelplin 1995, s. 225.

⁴¹ *Kroniczka*, „Echo Trzeciego Zakonu Św. O. Franciszka”, 1883, nr 2, s. 60-64.

⁴² Elżbieta, *Trzeci Zakon w Chełmnie*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu”, 1936, nr 3, s. 90.

⁴³ *Chełmża*, „Dzwonek Jubileuszowy Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1927, nr 8, s. 505.

⁴⁴ S. Majewska, *Chełmża*, „Dzwonek Jubileuszowy Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1928, nr 6, s. 383.

⁴⁵ A. Lewandowska, *Trzeci Zakon w Chełmży*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu”, 1934, nr 5, s. 156.

i św. Klary oraz obraz św. Teresy od Dzieciątka Jezus. Wspólnota posiadała dobrze wyposażoną bibliotekę, prenumerowała czasopisma tercjarzkie i miała chorągiew zakupioną w 1928 roku⁴⁶. W 1929 roku liczyła 91 członków, którymi opiekował się K. Holte OFM⁴⁷.

Chojnice – założona w 1901 roku. W 1927 roku liczyła 104 tercjarzy, a w 1928 roku – 150; wspólnotą opiekował się Jan Adamski OFM⁴⁸. W kolejnych latach do kongregacji należało: w 1929 roku – 178 osób⁴⁹, w 1931 – 251, w 1932 – 250, w 1936 – 218, w 1937 – 227. W 1937 roku G. Moczygęba OFM (komisarz Trzeciego Zakonu) przeprowadził rekolekcje i wizytację, po których wybrano nowy zarząd kongregacji: przełożony – Józef Meller, zastępca przełożonego – Henryk Miszewski, przełożona oddziału kobiet – Maria Sikorowa, sekretarka – Antonina Gulgowska, skarbniczka – Józefa Połczyńska i Emilia Konitzer (asystentka dla tercjarzy niemieckich)⁵⁰. Dyrektorem został ks. T. Broniszewski, jego następcami byli ks. Józef Grzemski i ks. K. Felskowski. Na wyposażeniu kongregacji była biblioteka, licząca 57 książek,⁵¹ a stan jej woluminów wzrastał w kolejnych latach⁵². Tercjarze prenumerowali „Szkołę Seraficką” i „Głos św. Franciszka”.

Chwaszczyno – założona 29 lipca 1922 roku, w 1927 roku liczyła 80 tercjarzy.

Czarny Las – założona w 1912 roku.

Działdowo – założona 25 maja 1927 roku, liczyła 52 tercjarzy.

Dziemiany – założona 29 września 1926 roku. Erygowania wspólnoty dokonał ks. J. Krysiński. Dyrektorem kongregacji każdorazowo był rektor kościoła⁵³. W 1927 roku liczyła 30 tercjarzy.

Gniew – istniała w 1866 roku⁵⁴. Asystencję duchową w 1934 roku sprawował K. Holte OFM. W 1936 roku liczyła 154 tercjarzy; przełożonym był L. Samulewski, a sekretarzem J. Kłopotki⁵⁵.

Grudziądz (św. Mikołaja) – założona 17 września 1903 roku (datę tę można przyjąć na podstawie informacji o zmarłych tercjarzach, opublikowanych w „Dzwonku”⁵⁶). W 1920 roku dyrektorem był ks. B. Dembek. W 1927 roku liczyła 242 tercjarzy, a w 1928 roku – 261.

Jabłonowo – istniała w 1927 roku.

⁴⁶ *Chmielno, powiat Kartuzy*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1929, nr 9, s. 573-576.

⁴⁷ *Chmielno, powiat Kartuzy*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1929, nr 10, s. 639-640.

⁴⁸ *Chojnice, Pomorze*, „Szkoła Seraficka”, 1929, nr 2, s. 62.

⁴⁹ *Bonkowa, Chojnice*, „Szkoła Seraficka”, 1930, nr 2, s. 62.

⁵⁰ J. Meller, *Chojnice*, „Szkoła Seraficka”, 1937, nr 10, s. 284-285.

⁵¹ H. Wróblewska, *Chojnice*, „Szkoła Seraficka”, 1932, nr 10, s. 318-319.

⁵² *Chojnice na Pomorzu*, „Szkoła Seraficka”, 1933, nr 7/8, s. 240.

⁵³ *Dziemiany na Pomorzu*, „Szkoła Seraficka”, 1927, nr 2, s. 54.

⁵⁴ Archiwum Diecezjalne w Pelplinie, *Księgi Brackie z 1866 i 1903-1938*, sygn. 130-131.

⁵⁵ J. Kłopotki, *Gniew (Pomorze)*, „Szkoła Seraficka”, 1936, nr 9, s. 267-268.

⁵⁶ *Nekrologja*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1922, nr 10, s. 318.

- Kamień Pomorski – działała od 1917 roku, a w 1927 roku liczyła 54 tercjarzy.
 Karsin – istniała w 1918 roku; do kongregacji przyjmował ks. J. Szydzik⁵⁷.
 Kartuzy – założona 24 października 1926 roku. W 1927 roku liczyła 98 tercjarzy, a w 1934 roku – 150⁵⁸.
 Kasparus – założona 26 czerwca 1926 roku, w 1927 roku liczyła 27 tercjarzy.
 Kleszczewo – istniała w 1925 roku⁵⁹.
 Kliczkowe – istniała w 1925 roku⁶⁰.
 Kokoszkowy – istniała przed 1926 rokiem. W tymże roku wstąpiło do niej 100 osób wraz z ks. J. Döringiem, dziekanem starogardzkim⁶¹.
 Kościerzyna – założona w 1892 roku. Na początku swego istnienia liczyła 25 członków, a w 1937 roku 178 tercjarzy. Wspólnotą opiekował się K. Holte OFM⁶².
 Leśno – założona 19 grudnia 1926 roku, w 1927 roku liczyła 70 tercjarzy.
 Lipinki – istniała od 1922 roku, a w 1927 roku liczyła 50 tercjarzy.
 Lipusz – założona 1 grudnia 1923 roku, liczyła 50 osób. Dyrektorem kongregacji został ks. J. Dorszyński, proboszcz parafii. W grudniu 1926 roku wstąpiło do niej 100 członków. W 1927 roku wspólnota liczyła 198 osób⁶³, a w 1935 roku – 228⁶⁴.
 Lubichowo – założona 14 października 1912 roku.
 Łąg – założona 8 listopada 1914 roku, w 1927 roku liczyła 114 tercjarzy.
 Nawra – istniała od 1921 roku, w 1927 roku liczyła 16 tercjarzy.
 Nowe Miasto – istniała w 1927 roku i liczyła 120 tercjarzy.
 Osiek – założona 8 sierpnia 1926 roku; w tymże roku wstąpiło do niej 100 osób⁶⁵. W 1929 roku liczyła 155 tercjarzy⁶⁶.
 Parchowo – założona 17 czerwca 1936 roku. Została erygowana z inicjatywy ks. Sylwestra Frosta, proboszcza parafii. Opiekunem duchowym był K. Holte OFM. W 1938 roku liczyła 113 członków⁶⁷.
 Pelplin – istniała w 1895 roku. W latach 1895-1913 funkcję jej dyrektora pełnił ks. Augustyn Schwanitz, rektor seminarium duchownego w Pelplinie, a po nim ks. Stanisław Dziegielewski. Po II wojnie światowej Trzeci Zakon wznowił swoją działalność, 15 maja 1947 roku liczył 63 członków. Od 1950 roku, po zawieszeniu działalności stowarzyszeń kościelnych w Polsce, działał pod nazwą Czcieli św. Franciszka z Asyżu, a spotkania odbywały się pod szyl-

⁵⁷ *Karsin*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1918, nr 6, s. 25-26.

⁵⁸ *Trzeci Zakon w Kartuzach Pom.*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu”, 1934, nr 6, s. 184.

⁵⁹ *Z żalobnej karty*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1925, nr 0, s. 640.

⁶⁰ *Z żalobnej karty*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1925, nr 1, s. 63.

⁶¹ *Starogard*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1926, nr 11, s. 696.

⁶² *Granowa, Kościerzyna*, s. 93.

⁶³ *Diecezja chełmińska*, s. 393.

⁶⁴ *Lipusz*, „Szkoła Seraficka”, 1936, nr 4, s. 124-125.

⁶⁵ *Starogard*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1926, nr 11, s. 696.

⁶⁶ *Osiek*, „Szkoła Seraficka”, 1930, nr 5, s. 157-158.

⁶⁷ *Parchowo*, „Głos św. Franciszka”, 1938, nr 6, s. 190.

dem „Czytania *Pisma Świętego*”. Przed 1950 rokiem większość członków Trzeciego Zakonu należała równocześnie do Stowarzyszenia Apostolstwa Modlitwy i Żywego Różańca. Funkcję dyrektorów kongregacji Trzeciego Zakonu pełnili: Stanisław Rymarz OFMCap, ks. Alojzy Karczyński, ks. Roman Górski i ks. Tadeusz Borcz. Przełożonymi byli: Józefa Kreft, Łucja Wileńska i Piotr Anflik⁶⁸.

Piece – założona w 1927 roku, liczyła 250 tercjarzy.

Pogódki – istniała w 1927 roku, liczyła 10 tercjarzy.

Rajkowy – istniała w 1927 roku, liczyła 20 tercjarzy.

Reda – założona 2 października 1926 roku, w 1927 roku liczyła 40 tercjarzy.

Rumia – założona 9 października 1926 roku, w 1927 roku liczyła 45 tercjarzy.

Rytel – założona 29 września 1918 roku, w 1927 roku liczyła 99 tercjarzy.

Rywałd – istniała przed 1927 rokiem.

Sierakowice – założona 12 grudnia 1926 roku. Kanonicznego założenia dokonał ks. J. Krysiński. Dyrektorem był ks. B. Łosiński⁶⁹. W 1926 roku do kongregacji należały 44 siostry, w 1927 roku było 68 tercjarzy, a w 1929 roku – 130. Trzeci Zakon miał bibliotekę i prenumerował czasopisma tercjarskie. W 1950 roku w kongregacji było 156 tercjarzy, w 1962 roku – 40, w 1987 roku – 4.

Skórcz – kongregacja istniała przed 1938 rokiem, a w 1938 roku liczyła 36 członków.

Starogard Gdański – założona w 1886 roku przez ks. Józefa Blocka. W 1921 roku liczyła 600 członków. Przełożoną była M. Flisikowska, która reprezentowała tercjarzy polskich na ogólnoswiatowym kongresie w Rzymie⁷⁰, a w 1925 roku została w Krakowie wybrana na delegata do Rady Głównej Trzeciego Zakonu⁷¹. W latach 1922-1927 przełożoną była J. Kerlin. W 1926 roku do nowicjatu wstąpiło 136 osób⁷², a w 1927 roku kongregacja liczyła 400 członków⁷³. W 1932 roku liczyła 330 osób, a jej dyrektorem był ks. Antoni Henryk Szuman⁷⁴, który w 1937 roku został wybrany do Rady Głównej Trzeciego Zakonu w Polsce. Kongregacja działała bardzo prężnie, w 1926 roku miała

⁶⁸ Archiwum Diecezjalne w Pelplinie (dalej: ADwP), *Vereine*, sygn. 126, k. 21-22; ADwP, *Czczyciele św. Franciszka w Pelplinie – Kronika Trzeciego Zakonu Świętego Franciszka przy kościele Parafii Katedralnej Bożego Ciała w Pelplinie*, sygn. 137; ADwP, *Ogłoszenia parafialne*, sygn. 94-108; *Diecezja chełmińska*, s. 626.

⁶⁹ *Męczeństwo Duchowieństwa Pomorskiego 1939-1945*, Pelplin 1947, s. 36: „X. Bernard Łosiński, Kanonik honorowy, Dziekan i Proboszcz w Sierakowicach, w wieku lat 75, kapłaństwa 49, dnia 22 kwietnia 1940 roku”.

⁷⁰ *Starogard*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1922, nr 3, s. 87.

⁷¹ *Sprawozdanie*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1925, nr 10, s. 629.

⁷² *Starogard*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1926, nr 11, s. 695.

⁷³ *Diecezja chełmińska*, s. 576.

⁷⁴ *Męczeństwo*, s. 28: „X. Henryk Szuman. Szambelan Papięski, Dziekan i Proboszcz w Starogardzie, par. św. Mateusza, w wieku lat 57, kapłaństwa 31, rozstrzelany dnia 2 października 1939 roku w Fordonie”.

- chór tercjarzski⁷⁵, bibliotekę liczącą 300 woluminów, a także dobrze działającą spółkę wzajemnej pomocy⁷⁶.
- Stężycza – założona 17 listopada 1935 roku z inicjatywy ks. F. Kalisza. W 1936 roku liczyła 105 tercjarzy⁷⁷.
- Szymbark – istniała przed 1919 rokiem.
- Tczew (parafia Świętego Krzyża) – założona w 1927 roku. W 1936 roku liczyła 156 tercjarzy. Zebrania zarządu odbywały się raz w miesiącu w kancelarii parafialnej pod przewodnictwem ks. Aleksandra Kupczyńskiego, dyrektora kongregacji i proboszcza parafii.
- Toruń (parafia NMP) – założona w 1899 roku. W 1927 roku liczyła 200 tercjarzy. Kanonicznego erygowania dokonał w grudniu 1933 roku Anastazy Pankiewicz OFM. Dyrektorem kongregacji był ks. prałat F. Jank, a jego zastępcą ks. J. Mykowski. W 1936 roku do kongregacji należały 132 osoby. Wspólnota posiadała bibliotekę tercjarzką, a także prenumerowała „Szkółę Seraficką” (20), „Dzwonek Trzeciego Zakonu”, „Pochodnię Seraficką” oraz „Pokój i Dobro”⁷⁸.
- Toruń (parafia św. Jana) – założona 4 października 1926 roku, w 1927 roku liczyła 95 tercjarzy.
- Wąbrzeźno – założona 26 września 1926 roku. Działała przy parafii św. Apostołów Szymona i Judy. Została założona z inicjatywy ks. J. Zakrysia, proboszcza parafii. Erygowania wspólnoty pod wezwaniem św. Klary dokonał ks. J. Krysiński. Po założeniu liczyła 26 tercjarzy. W 1935 roku dyrektorem kongregacji był ks. Brunon Szymański⁷⁹, następnie ks. Tadeusz Grzechowski, wikariusz parafii⁸⁰. W 1938 roku liczyła 70 tercjarzy.
- Wda – założona 19 grudnia 1926 roku, liczyła 39 tercjarzy.
- Wdzydze Tucholskie – istniała przed 1939 rokiem⁸¹.
- Wejherowo – istniała w 1862 roku. W 1892 roku dyrektorem był ks. Walenty Dąbrowski. W 1921 roku liczyła 148 osób, w tym 134 siostry i 14 braci⁸².
- Wiele – założona w 1927 roku, liczyła 70 tercjarzy.
- Wygoda – założona 4 października 1925 roku. Po ustanowieniu liczyła 56 członków. W 1926 roku stan osobowy wynosił 99 profesów i 36 nowicjuszy. Dyrektorem kongregacji był ks. Anastazy Sadowski⁸³. W 1927 roku do wspólnoty nale-

⁷⁵ M. Flisikowska, *Starogard*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1926, nr 6, s. 369.

⁷⁶ Bogdalski, *Pamiętnik*, s. 278.

⁷⁷ *Stężycza*, „Szkola Seraficka”, 1937, nr 3, s. 94.

⁷⁸ *Toruń*, „Szkola Seraficka”, 1937, nr 4, s. 254-255.

⁷⁹ *Męczeństwo*, s. 37: „X. Brunon Szymański. Prefekt w Świeciu, w wieku lat 35, kapłaństwa 10, dnia 25 lipca 1940 roku”.

⁸⁰ Grzechowski, *Wąbrzeźno – Pomorze*, „Rodzina Seraficka”, 1936, nr 11, s. 349-351; S. Szczygielska, *Sprawozdanie*, „Rodzina Seraficka”, 1938, nr 4, s. 123-125; *Męczeństwo*, s. 17: „X. Tadeusz Grzechowski. Wikariusz w Wąbrzeźnie, w wieku lat 36, kapłaństwa 9, w październiku 1939 roku”.

⁸¹ *Ofiary na ogólnopolski kongres*, „Wiadomości Tercjarzkie”, 1939, nr 37, s. 416.

⁸² Bogdalski, *Pamiętnik*, s. 287.

⁸³ *Męczeństwo*, s. 26: „X. Anastazy Sadowski. Proboszcz w Szywałdzie, w wieku lat 66, kapłaństwa 40, w listopadzie 1939 roku”.

zało 130 tercjarzy⁸⁴, a w 1935 roku – 325. Opiekunem z ramienia I zakonu był K. Holte OFM⁸⁵. Dyrektorem kongregacji był w tym czasie ks. Tadeusz Zapałowski⁸⁶, a przełożoną A. Patelczykówna. W 1936 roku wspólnota liczyła 311 członków, a w 1937 roku – 313.

Żblewo – założona 2 sierpnia 1886 roku. W 1926 roku wstąpiło do niej 150 osób oraz ks. K. Krefft⁸⁷.

Żarnowiec – założona 8 grudnia 1926 roku, w 1927 roku liczyła 160 tercjarzy.

Żukowo – istniała przed 1935 rokiem; w tymże roku przyjęto 100 kandydatów⁸⁸.

Tercjarze w diecezji gdańskiej

Kongregacje tercjarzy franciszkańskich na ziemi gdańskiej istniały już z pewnością przed utworzeniem diecezji gdańskiej. Pierwszą wspólnotą funkcjonującą na terenie Wolnego Miasta Gdańska była kongregacja przy parafii pw. Świętej Trójcy w Gdańsku-Oliwie (katedralnej), która liczyła w 1923 roku ok. 300 osób⁸⁹. Po erygowaniu diecezji gdańskiej w 1925 roku Trzeci Zakon istniał przy katedrze oraz kościołach – NMP i św. Bernarda. Do kongregacji oliwskiej należeli również tercjarze z Sopotu. W latach 30. XX wieku funkcjonowały również wspólnoty przy parafiach: św. Brygidy, św. Franciszka z Asyżu w Gdańsku – Emaus i WNP Panny w Trąbkach Wielkich. Przed zakończeniem II wojny światowej, na wiosnę 1945 roku, część tercjarzy pochodzenia niemieckiego opuściła Gdańsk. Jednak wraz z napływem nowych mieszkańców do Gdańska przybywali też członkowie Trzeciego Zakonu z innych stron Polski. Dla rozwoju tercjarstwa gdańskiego po wojnie bardzo ważny był powrót franciszkanów do Gdańska. W 1945 roku Zakon Braci Mniejszych Konwentualnych (OFMConv) przejął kościół Świętej Trójcy⁹⁰, a w 1946 roku Bracia Mniejsi Reformaci (OFM) z Prowincji Matki Boskiej Anielskiej objęli zniszczony poewangelicki kościół w Gdańsku-Nowym Porcie, który w 1949 roku otrzymał tytuł Misyjny Kościół Morski pw. Niepokalanego Serca Maryi⁹¹. W 1946 roku Zakon Braci Mniejszych Kapucynów (OFMCap) z Prowincji Krakowskiej objął kościół rektorski pw. św. Jakuba⁹².

Pierwszą wspólnotą, która powstała w 1946 roku w diecezji gdańskiej, była kongregacja przy parafii pw. Najświętszego Serca Jezusowego w Gdańsku-Wrzesz-

⁸⁴ *Diecezja chełmińska*, s. 381.

⁸⁵ A. Patelczykówna, *Wygoda diec. chełmińska*, „Szkola Seraficka”, 1935, nr 9, s. 270.

⁸⁶ *Wygoda*, „Rodzina Seraficka”, 1936, nr 5, s. 157; *Męczeństwo*, s. 30: „X. Tadeusz Zapałowski. Proboszcz w Sulęczynie, w wieku lat 35, kapłaństwa 10, w październiku 1939 roku”.

⁸⁷ *Starogard*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1926, nr 11, s. 696; *Żukowo pod Kartuzami*, „Szkola Seraficka”, 1936, nr 8, s. 268.

⁸⁸ Por. tamże.

⁸⁹ Z. Kropidłowski, *Franciszkański Zakon Świecki w diecezji gdańskiej w latach 1925-1992*, „Universitas Gedanensis”, (2000) nr 1-2, s. 42.

⁹⁰ *Historia klasztoru*, <http://www.gdansk.franciszkanie.pl/> (dostęp: 23.02.2021).

⁹¹ A. Szeinke, *Prowincja M.B. Anielskiej (1911-1970)*, w: *Zakony*, cz. 3, s. 229.

⁹² K. Gadacz, *Powstanie prowincji galicyjskiej kapucynów, jej rozwój i zmiana nazwy na krakowską*, w: *Zakony*, cz. 2, s. 223.

czu⁹³. Kolejną kongregacją, która wznowiła swoją działalność w końcu 1947 roku, była wspólnota przy parafii katedralnej. Do niej należało ok. 200 tercjarzy⁹⁴. W październiku 1949 roku przy kościele św. Jakuba, oo. kapucynów, została erygowana następna kongregacja tercjarska. Wśród trzech przyklasztornych wspólnot tercjarskich najbardziej aktywna przez wiele powojennych lat była kongregacja przy kościele św. Jakuba⁹⁵.

W latach 60. XX wieku powstały dwie nowe kongregacje przy parafiach – Matki Boskiej Nieustającej Pomocy (1964) w Gdańsku-Brętowie oraz Apostołów Piotra i Pawła (1969) w Gdańsku-Jelitkowie⁹⁶.

W latach 70. powstało szesnaście nowych wspólnot tercjarskich przy następujących parafiach⁹⁷:

1. św. Barbary – Gdańsk – 1976;
2. Chrystusa Króla – Gdańsk – 1976;
3. św. Ignacego – Gdańsk-Orunia – 1976;
4. Niepokalanego Poczęcia NMP – Gdańsk (Łąkowa) – 1976;
5. św. Rodziny – Gdańsk-Stogi – 1976;
6. św. Mateusza – Nowy Staw – 1976;
7. Przemienienia Pańskiego – Nowy Dwór – 1976;
8. NMP Gwiazdy Morza – Sopot – 1977;
9. NMP Królowej Różańca św. – Gdańsk-Przymorze – 1977;
10. św. Józefa – Malbork-Kałdowo – 1977;
11. MB Nieustającej Pomocy – Pruszcz Gdański – 1977;
12. Podwyższenia Krzyża – Gdańsk-Chełm – 1978;
13. św. Franciszka z Asyżu – Gdańsk-Siedlce – 1979;
14. św. Maksymiliana – Gdańsk-Suchanino – 1979;
15. Bożego Ciała – Gdańsk-Morena – 1979;
16. Niepokalanego Serca Maryi, Gdańsk-Nowy Port – (istniała wcześniej)

reerekcja 1999.

W latach 80. powstały trzy wspólnoty przy następujących parafiach:

1. MB Nieustającej Pomocy – Gdańsk-Wrzeszcz – 1984;
2. WNMP (bazylika Mariacka) – Gdańsk – 1985;
3. Świętej Trójcy – Gdańsk – 1986.

W latach 70. przy kościele Świętej Trójcy utworzony został Diecezjalny Ośrodek Duszpasterstwa Franciszkańskiego, a w 1979 roku powstał nowicjat dla kongregacji z diecezji gdańskiej. W 1986 roku Ośrodek przekształcił się w Prowincjalny Ośrodek Duszpasterstwa Franciszkańskiego, który zwiększył swój zasięg o diecezje: chełmińską, gnieźnieńską, koszalińską i warmińską⁹⁸.

⁹³ Kropidłowski, *Franciszkański Zakon Świecki*, s. 43.

⁹⁴ Por. tamże.

⁹⁵ Por. tamże.

⁹⁶ Por. tamże, s. 44.

⁹⁷ Rada Regionu Gdańskiego Franciszkańskiego Zakonu Świeckich: dane pochodzą ze sprawozdań wspólnot FZŚ i od s. Teresy Sobol OFS, przełożonej Rady Regionu Gdańskiego FZŚ w kadencjach 1996-1998 i 1998-2001.

⁹⁸ Por. Kropidłowski, *Franciszkański Zakon Świecki*, s. 45.

W 1989 roku liczba franciszkanów świeckich w diecezji gdańskiej wynosiła 905 osób, w tym ok. 80% kobiet. Do 25 marca 1992 roku istniały 23 kongregacje czynne (20 przy parafiach i 3 przy klasztorach)⁹⁹.

W gronie dyrektorów kongregacji i asystentów byli¹⁰⁰ m.in.:

- parafia katedralna (Gdańsk-Oliwa): ks. Aleksander Lubomski, ks. Leon Kossak-Głowczewski, ks. Brunon Kędziorski, o. Tomasz Fudalla OFM;
- św. Jakuba (oo. kapucyni): o. Władysław Łanucha, o. Karol Warachim, o. Przemysław Knapp, o. Zygmunt Knap, o. Jan Chabierski, o. Józef Śleboda;
- Święta Trójca (oo. konwentualni): o. Grzegorz Kozieł, o. Tarsycjusz Rosiński, o. Szymon Grodzki, o. Mieczysław Seroczyński, o. Henryk Sobieszak, o. Beniamin Banaszak.

W szeregach tercjarzy diecezji gdańskiej byli kapłani diecezjalni, m.in.: ks. Jan Helmut Wiecki – proboszcz z Kłodawy, ks. kanonik Kazimierz Krucz – proboszcz z Brętowa, ks. kanonik Władysław Matys – proboszcz w Gdańsku-Pieckach, ks. Józef Wałąg – proboszcz z Pruszczu Gdańskiego.

Dla tercjarzy franciszkańskich bardzo ważną postacią był o. Roch Betlejewski¹⁰¹ OFMConv (1915-1993), którego działalność miała istotne znaczenie dla ożywienia i rozwoju ruchu tercjarzkiego w diecezji gdańskiej. Dzięki jego staraniom erygowano dwanaście nowych i reaktywowano sześć kongregacji tercjarzskich. Po powstaniu Prowincji św. Maksymiliana Kolbego (OFMConv) w Gdańsku został on asystentem prowincjalnym. Organizował w Wejherowie doroczne rekolekcje dla tercjarzy przed uroczystością św. Franciszka z Asyżu oraz z okazji stygmatyzacji św. Franciszka, a także zloty w Gnieźnie. Kontynuatorem jego działań był o. Kazimierz Kozłowski, od 1989 roku asystent prowincjalny. Wydawał biuletyn tercjarzski „Dziennik Mniejszy”, a także przyczynił się do utworzenia Centrum Franciszkańskiego w Gdańsku¹⁰².

Zakończenie

Przeważająca większość kongregacji tercjarzskich w Polsce w czasie zaborów nie miała żadnej łączności z I zakonem franciszkańskim. Dokonano kasat zakonów, a zakonników rozpędzono czy odosobniono. Tercjarze nie mieli ojców duchownych

⁹⁹ Z relacji s. T. Sobol OFS wynika, że po reorganizacji administracyjnej Kościoła w Polsce (1992) w skład kongregacji gdańskich weszły wspólnoty z terenu dawnej diecezji chełmińskiej, a mianowicie: św. Anny z Wejherowa (1862), z terenu Gdyni: N.M. Królowej Polski (1931), Najświętszego Serca Pana Jezusa (1961) i św. Antoniego (1988), ponadto erygowano nowe wspólnoty przy parafiach: Bożego Ciała w Helu (1999), Matki Bożej Różańcowej w Gdyni (2000) i św. Maksymiliana w Gdańsku-Suchaninie (2007).

¹⁰⁰ Dane pochodzą od s. T. Sobol OFS.

¹⁰¹ W. Grał, *O. Roch Zdzisław Waclaw Betlejewski 22 styczeń 1915 – 7 grudzień 1993*, w: tegoż, *Franciszkanie zmarli w XX wieku*, t. III, Gdynia 2002, s. 500: „W roku 1972 przybył do Gdańska i przez trzy kadencje jako asystent Franciszkańskiego Zakonu Świeckich z niezwykłą gorliwością krzewił ducha franciszkańskiego wśród ludzi świeckich. Od roku 1986 przebywał w Gdyni jako dobry współbrat, gorliwy penitencjarz franciszkańskiej świątyni i zgromadzeń zakonnych oraz serdeczny opiekun FZŚ”.

¹⁰² Informacja pochodzi z Rady Regionu Gdańskiego FZŚ, do której przez kilka kadencji należał autor artykułu.

ani kierowników. Wywierało to negatywny wpływ na rozwój ruchu tercjarzkiego. W okresie międzywojennym sytuacja diametralnie się zmieniła. Powstała Rada Główna Trzeciego Zakonu w Polsce, która m.in. koordynowała poczynania kongregacji, a także poprzez swoje działania promowała ruch franciszkański wśród duchownych i hierarchów Kościoła polskiego. Dzięki tym przedsięwzięciom Trzeci Zakon w Polsce przed II wojną światową liczył ponad 200 tysięcy członków, skupionych w prawie 2000 kongregacji¹⁰³.

W opracowaniu przedstawiono ogólne informacje o istnieniu poszczególnych kongregacji w diecezji chełmińskiej i gdańskiej. Czy powyższy spis kongregacji i liczba ich członków są kompletne? Na pewno nie. W ówczesnych czasach funkcjonowali również tzw. tercjarze samotni, którzy nie skupiali się we wspólnotach. Można wnioskować, iż istniały kongregacje bez opieki duchowej I zakonu, a przez to nie figurowały one w żadnych strukturach.

W omawianym okresie Trzeci Zakon św. Franciszka z Asyżu odgrywał bardzo ważną rolę. Oprócz spraw kultowo-religijnych i dyscypliny zakonnej, jego działalność była bardzo szeroka. Tercjarze prowadzili dzieła charytatywne i społeczne, a także zajmowali się pracą na rzecz misji oraz na niwie kulturalno-oświatowej¹⁰⁴. Te cele wypełniali również franciszkanie świeccy z Pomorza Gdańskiego, którzy dążyli do chrześcijańskiej doskonałości.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Diecezjalne w Pelplinie

Zespół: Archiwum Parafii Pelplińskiej

sygn. 126, *Vereine*, k. 21-22.

sygn. 137, *Czyciele św. Franciszka w Pelplinie – Kronika Trzeciego Zakonu Świętego*

Franciszka przy kościele Parafii Katedralnej Bożego Ciała w Pelplinie.

sygn. 94, *Ogłoszenia parafialne.*

Zespół: Archiwum Parafii Gniewskiej

sygn. 130-131, *Księgi Brackie z 1866 i 1903-1938.*

Bogdalski Czesław, *Pamiętnik Ogólnopolskiego Kongresu tercjarzkiego odbytego w Krakowie z okazji 700 letniego Jubileuszu założenia III Zakonu św. O. Franciszka 1221-1921*, Częstochowa 1922.

Bonkowa, *Chojnice*, „Szkoła Seraficka”, 1930, nr 2, s. 62.

Brandl Alfons, *Der Dritte Orden hl. Franziskus von Assisi*, w: *St. Franziskus 1226-1926*, München 1926, s. 75-81.

Brewiarzyk Trzeciego Zakonu Świętego Ojca Dominika, Kraków 1921.

¹⁰³ M. Pirożyński, *Zakony męskie w Polsce*, Lublin 1937, s. 19.

¹⁰⁴ Kuczkowski, *Dzieje*, s. 303.

- Brewjarzyk dla członków Trzeciego Zakonu Najśw. Marii Panny z Góry Karmelu i św. Matki Teresy*, Kraków 1929.
- Brewjarzyk Trzeciego Zakonu Świętego Ojca Franciszka*, Kraków 1887.
- Brusy, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O. Franciszka Serafickiego”, 1925, nr 9, s. 569.
- Byszkowska U., *Sierakowice*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1930, nr 12, s. 717.
- Chelmska, „Dzwonek Jubileuszowy Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1927, nr 8, s. 505.
- Chmielno, powiat Kartuzy, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego” 1929, nr 9, s. 573-576, 639-640.
- Chojnice na Pomorzu, „Szkoła Seraficka”, 1933, nr 7/8, s. 240.
- Chojnice, Pomorze, „Szkoła Seraficka”, 1929, nr 2, s. 62.
- Diecezja chełmińska. *Zarys historyczno-statystyczny*, Pelplin 1928.
- Do Tercjarzy diecezji Chełmińskiej, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1928, nr 11, s. 704.
- Dziemiały na Pomorzu, „Rodzina Seraficka”, 1927, nr 2, s. 54.
- Elżbieta, *Trzeci Zakon w Chełmnie*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu”, 1936, nr 3, s. 90.
- Flisikowska, *Starogard*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1926, nr 6, s. 369.
- Granowa M., *Kościelnia*, „Szkoła Seraficka”, 1937, nr 3, s. 93.
- Grzechowski, *Wąbrzeźno – Pomorze*, „Rodzina Seraficka”, 1936, nr 11, s. 349-351.
- Karsin, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1918, nr 6, s. 25-26.
- Kłopotki J., *Gniew (Pomorze)*, „Szkoła Seraficka”, 1936, nr 9, s. 267-268.
- Kroniczka, „Echo Trzeciego Zakonu Św. O. Franciszka”, 1883, nr 2, s. 60-64.
- Lewandowska A., *Trzeci Zakon w Chełmży*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu”, 1934, nr 5, s. 156.
- Lipusz, „Szkoła Seraficka”, 1936, nr 4, s. 124-125.
- Majewska S., *Chelmska*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1928, nr 6, s. 383.
- Meller J., *Chojnice*, „Szkoła Seraficka”, 1937, nr 10, s. 284-285.
- Męczeństwo Duchowieństwa Pomorskiego 1939-1945*, Pelplin 1947.
- Nekrologia*, „Echo Trzeciego Zakonu Św. O. Franciszka”, 1883, nr 2, s. 64.
- Nekrologia*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1922, nr 10, s. 318.
- Ofiary na ogólnopolski kongres*, „Wiadomości Tercjarskie”, 1939, nr 37, s. 416.
- Osiek, „Szkoła Seraficka”, 1930, nr 5, s. 157-158.
- Parchowo, „Głos św. Franciszka”, 1938, nr 6, s. 190.
- Patelczykówna A., *Wygoda diec. Chełmińska*, „Szkoła Seraficka”, 1935, nr 9, s. 270.
- Rożyński, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1925, nr 12, s. 747.
- Rzut oka na rozwój III Zakonu św. O. Franciszka w Polsce*, „Wiadomości Tercjarskie”, 1927, nr 1, s. 8, 16.
- Sprawozdanie*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1925, nr 10, s. 629.
- Starogard*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1922, nr 3, s. 87.
- Starogard*, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1926, nr 11, s. 695-696.
- Szczygielska S., *Sprawozdanie*, „Rodzina Seraficka”, 1938, nr 4, s. 123-125.

- Toruń, „Szkola Seraficka”, 1937, nr 4, s. 254-255.
Trzeci Zakon w Kartuzach Pom., „Dzwonek Trzeciego Zakonu”, 1934, nr 6, s. 184.
Wróblewska H., Chojnice, „Szkola Seraficka”, 1932, nr 10, s. 318-319.
Wygoda, „Szkola Seraficka”, 1936, nr 5, s. 157.
Z żalobnej karty, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1925, nr 1, s. 63.
Z żalobnej karty, „Dzwonek Trzeciego Zakonu Ś.O.N. Franciszka Serafickiego”, 1925, nr 10, s. 640.
Z życia tercjarzkiego na Pomorzu, „Szkola Seraficka”, 1926, nr 12, s. 27.
Żukowo pod Kartuzami, „Szkola Seraficka”, 1936, nr 8, s. 268.

Opracowania

- Baciński Antoni, *Gdańska diecezja*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. V, red. J. Misiurek, Lublin 1989, kol. 919.
Gadacz Kornel, *Powstanie prowincji galicyjskiej kapucynów, jej rozwój i zmiana nazwy na krakowską*, w: *Zakony św. Franciszka w Polsce w latach 1772-1970*, cz. 2, Warszawa 1978, s. 177-236.
Gemelli Augustyn, *Franciszkanizm*, Warszawa 1988.
Gral Witold, O. *Roch Zdzisław Waclaw Betlejewski 22 styczeń 1915 – 7 grudzień 1993*, w: tegoż, *Franciszkanie zmarli w XX wieku*, t. III, Gdynia 2002, s. 500.
Grudziński Kajetan, *Prowincje i klasztory*, w: *Zakony św. Franciszka w Polsce w latach 1772-1970*, cz. 3, red. J. Bar, Warszawa 1978, s. 120-130.
Holzapfel Heribert, *Podręcznik historii Zakonu Braci Mniejszych*, Kraków 2012.
Iriarte Lazaro, *Historia franciszkanizmu*, Kraków 1998.
Kuczkowski Mirosław, *Dzieje Trzeciego Zakonu św. Franciszka z Asyżu na ziemiach polskich w latach 1918-1939 w świetle czasopism tercjarzskich*, Pelplin 2010.
Kuczkowski Mirosław, *Tercjarze św. Franciszka z Asyżu*, Pelplin 2014.
Kuczkowski Mirosław, *Tercjarze św. Franciszka z Asyżu w diecezji chełmińskiej*, „Studia Pelplińskie”, 44 (2011) s. 301-322.
Kropidłowski Zdzisław, *Franciszkański Zakon Świecki w diecezji gdańskiej w latach 1925-1992*, „Universitas Gedanensis”, (2000) nr 1-2, s. 42-44.
Mazurowski Wiesław, Węcowski Wojciech, *Zginęli za wiarę*, Pelplin 2011.
Mross Henryk, *Ks. Alojzy Wojciech Karczyński (1892-1967)*, w: *Księga jubileuszowa 350 lat Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie*, red. A. Nadolny, Pelplin 2001, s. 518-519.
Mross Henryk, *Słownik biograficzny księży diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821-1920*, Pelplin 1995.
Pańczak Alojzy, *Historia III Zakonu Franciszkańskiego*, Warszawa-Woźniki 2015.
Pirożyński Marian, *Zakony męskie w Polsce*, Lublin 1973.
Prejs Roland, *Recenzja*, „Studia Franciszkańskie”, 20 (2010) s. 460-463.
Radziwiński Andrzej, *Wokół początków diecezji chełmińskiej*, „Zapiski Historyczne” 61 (1996), z. 2-3, s. 7-12.
Synowiec Damian, *Franciszkanie w Polsce 1772-1970*, w: *Zakony św. Franciszka w Polsce w latach 1772-1970*, cz. 2, Warszawa 1978, s. 5-133.
Szteinke Anzelm, *Prowincja M.B. Anielskiej (1911-1970)*, w: *Zakony św. Franciszka w Polsce w latach 1772-1970*, cz. 3, Warszawa 1978, s. 217-228.
Walkusz Jan, *Duchowieństwo katolickie diecezji chełmińskiej 1918-1939*, Pelplin 1992.
Wczesne źródła franciszkańskie, t. 1, red. S. Kafel, Warszawa 1981.

- Wróbel Ryszard, *Franciszkański Zakon Świeckich*, w: *Leksykon duchowości franciszkańskiej*, Kraków-Warszawa 2006, kol. 425.
- Wytrwał Tomasz, *Zakony Trzecie*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XX, red. E. Gigilewicz, Lublin 2014, kol. 1196.
- Zakony franciszkańskie w Polsce*, t. I, cz. 1, red. H. Gapski, C.S. Napiórkowski, Niepokalanów 1998.

Netografia

Historia klasztoru, <http://www.gdansk.franciszkanie.pl/> (dostęp: 23.02.2021).

TERCJARZE ŚW. FRANCISZKA Z ASYŻU W DIECEZJI CHEŁMIŃSKIEJ I GDAŃSKIEJ OD POŁOWY XIX WIEKU DO 1992 ROKU

Streszczenie

W opracowaniu podjęto próbę ukazania ruchu tercjarzkiego w dwóch ówczesnych diecezjach – chełmińskiej i gdańskiej. Zakres chronologiczny rozważania obejmuje okres od połowy XIX wieku do 1992 roku, kiedy dokonano reorganizacji administracyjnej Kościoła w Polsce.

Trzeci Zakon św. Franciszka z Asyżu, zwany Franciszkańskim Zakonem Świeckich, istnieje od prawie ośmiu wieków, jego fundamentem były ruchy pokutne. Pod wpływem działania Franciszka z Asyżu i jego współbraci grupy pokutne nabierały nowego charakteru, które wyróżniała ich „świeckość”. W szeregach zakonu byli ludzie różnych stanów: duchowni, królowie, bogaci i biedni. Na przestrzeni wieków z ruchu tercjarzkiego Kościół wyniósł na ołtarze prawie trzysta osób.

Jedną z pierwszych kongregacji Trzeciego Zakonu św. Franciszka z Asyżu w diecezji chełmińskiej była wspólnota z Wejherowa (1862), zaś pierwszą wspólnotą z terenu Wolnego Miasta Gdańska (jeszcze przed erygowaniem diecezji gdańskiej) była kongregacja przy parafii pw. Świętej Trójcy w Gdańsku-Oliwie. Najbardziej dynamicznym okresem rozwoju ruchu tercjarzkiego stał się czas międzywojenny (1918-1939). Po II wojnie światowej nastąpiło jego osłabienie. Jednym z czynników mających wpływ na taki stan rzeczy był stosunek władzy ludowej do Kościoła w Polsce.

Po reorganizacji administracyjnej Kościoła w Polsce (1992) wspólnoty tercjarzkie dawnej diecezji chełmińskiej znalazły się w granicach archidiecezji gdańskiej, diecezji pelplińskiej i diecezji toruńskiej. Obecnie należą one do Regionu Gdańskiego Franciszkańskiego Zakonu Świeckich.

Słowa kluczowe: diecezja chełmińska; diecezja gdańska; franciszkanie; tercjarze; Trzeci Zakon; św. Franciszek z Asyżu